

Ο «αγών» για την «αγωνία»

Δημήτρης Δημηρούλης

11/07/2023, Τεύχος 152 - ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

Ο Χάρολντ Μπλουμ στο γραφείο του, 1 Δεκεμβρίου 2000. © Basso Cannarsa / Opale / Alamy / Visual Hellas

Σχόλιο για την *Αγωνία της Επίδρασης* του Χάρολντ Μπλουμ.

1.

Μπορεί να το πει κανείς και παλινδρόμηση ή ειρωνική διάψευση. Όταν δηλώνεις ότι δεν θα ασχοληθείς ξανά με το ίδιο ζήτημα· ότι ανήκει στο παρελθόν· ότι έχεις περάσει σε άλλες προκλήσεις της σκέψης, της φαντασίας και της γραφής· της ζωής κυρίως, που είναι μέγα καλό και πρώτο. Όσο μεγαλώνει κανείς θέλει να κλείνει λογαριασμούς, γιατί είναι πολλοί εκείνοι που εξακολουθούν να παραμένουν ανοιχτοί. Η επιστροφή σε παλιούς λογαριασμούς είναι σαν την επιστροφή σε παλιούς έρωτες. Δεν έχει καμιά ελπίδα. Μπορεί να κρύβει και κάποια αρρωστημένη εμμονή που δεν κατάφερε να σβήσει ο χρόνος. Πάντως, δεν είναι σπάνιο η ίδια η ζωή να διαψεύδει την πεποίθηση ότι κάτι έκλεισε οριστικά. Ο άρχων σε αυτή την περίπτωση είναι η τύχη. Ακόμη όμως και ως αυταπάτη, η δήλωση ότι έκλεισε ο κύκλος, υπηρετεί, σε κάποιες περιπτώσεις, τη μετάβαση στο καινούργιο, την έναρξη μιας νέας εποχής.

Σκέφτομαι ότι θα μπορούσε κάτι τέτοιο να ισχύει και για τη δική μου επιστροφή στον Χάρολντ Μπλουμ, σαράντα και κάτι χρόνια μετά την πρώτη συνάντηση και με σποραδικές αλλά προγραμματισμένες επισκέψεις στο ενδιαμέσο. Ίσως να μην επανερχόμουν σήμερα, αν δεν το έφερνε η τύχη να επιμεληθώ δύο μεταφράσεις έργων του στα ελληνικά πριν από λίγο καιρό.^[1] Αναγκάστηκα έτσι να τον συναντήσω, στον καταγισμό παραγωγικότητας που κυριάρχησε στα τελευταία χρόνια της ζωής του, και να αντιμετωπίσω τον εξίσου έντονο, αλλά άνισο, καταγισμό κειμένων που ακολούθησαν τον θάνατό του το 2019. Εννοείται ότι προσπέρασα, με δύσκολα συγκρατημένη δυσφορία, εκδικητικές εκτονώσεις και άκαιρες επικρίσεις διαφόρων. Ποτέ δεν μπόρεσα να κατανοήσω την έλλειψη συστολής μπροστά στον θάνατο.

Η πιο φυσιολογική αντίδραση θα ήταν να σιωπήσω. Όσα είχα να πω για τον Μπλουμ τα έχω πει. Το πεδίο παραμένει ανοιχτό για όσους θέλουν να εισέλθουν. Οι δικές μου κρίσεις θα κριθούν με τη σειρά τους. Πράγματι ο κύκλος φαίνεται να έχει κλείσει, αν δεν υπήρχε μια, σχεδόν αρρωστημένη, *εμμονή*, η οποία εκτονώνεται σε τακτά διαστήματα. Αυτή η διεστραμμένη (για να είμαι ακριβής) εμμονή έχει να κάνει με τον όρο «αγωνία» που διορθώνεται, τότε φανερά και κραυγαλέα, τότε υποχθονίως και αθορύβως, σε «άγχος». Η δική μου απόδοση «αγωνία της επίδρασης» της μπλούμειας “anxiety of influence” θεωρείται λανθασμένη και, όχι σπανίως, υπονοείται, συνεκδοχικά, ότι και όλη η μετάφραση είναι, στην καλύτερη περίπτωση, ανεπαρκής. Το αντίδοτο ονομάζεται, αυθαίρετα, «άγχος της επίδρασης».

Επειδή θεωρώ ότι η απόδοση του τίτλου δεν είναι μια απλή διαφορά στην απόδοση όρων αλλά μια σημαντική διαφορά στην κατανόηση της θεωρίας του Μπλουμ για τη λογοτεχνία, έκρινα ότι είναι απαραίτητο να επανέλθω, παραβιάζοντας τον κύκλο που θεωρούσα οριστικά κλειστό. Είναι αλήθεια βέβαια ότι, τύχη αγαθή, η «αγωνία της επίδρασης» έχει επικρατήσει στην ελληνική βιβλιογραφία, ωστόσο κατά καιρούς έχω εντοπίσει, στα τριάντα πέντε σχεδόν χρόνια από τότε που κυκλοφόρησε το βιβλίο, όχι λίγες αδικαιολόγητες παρεμβάσεις που γίνονται συνήθως χωρίς καμιά εξήγηση. Η πιο ακραία είναι η αναφορά στο βιβλίο ως *Άγχος της επίδρασης*.

Αυτό σημαίνει ότι ο αναγνώστης παραπέμπεται σε βιβλίο που δεν κυκλοφορεί με αυτόν τον τίτλο (επομένως δεν υπάρχει) και έτσι γίνεται θύμα εμπρόθετης παραπληροφόρησης. «Εμπρόθετης» γιατί μόνο κάποιος που πάσχει από ασυγκράτητη διεκδίκηση της ορθότητας ή της αλήθειας (συνώνυμα της ασύνορης άγνοιας), φτάνει στο σημείο να παραβεί τη στοιχειώδη φιλολογική, αλλά και λογική, αρχή ότι, ακόμη και αν διαφωνούμε, δεν αλλάζουμε μονομερώς και αυτογνωμόνως τον τίτλο ενός βιβλίου που έχει μεταφραστεί. Για παράδειγμα, αν μεταφράσω ως *Γενεαλογία των ηθών* τον γερμανικό τίτλο του Νίτσε (*Zur Genealogie der Moral*, 1887), μπορεί να υπάρξουν πολλές διαφωνίες, θεωρώντας ότι θα έπρεπε να είναι *Γενεαλογία της ηθικής*. Ας δεχτούμε ότι έχουν δίκιο. Από τη στιγμή που θα παραπέμψουν στη δική μου μετάφραση, δεν επιτρέπεται να αλλάξουν τον τίτλο. Μπορεί όμως να διατυπώσουν τη διαφωνία τους και να τεκμηριώσουν την άποψή τους κατά τρόπο πασίγνωστο: κρίνοντας τη συγκεκριμένη μετάφραση ή πραγματοποιώντας μια καινούργια (όπως έχει συμβεί συχνά στην ελληνική γραμματεία).

Ως εκ τούτου η αλλαγή της «αγωνίας» σε «άγχος» μου φαίνεται ακατανόητη και απαράδεκτη. Δεν μπορεί αλλιώς να εξηγηθεί παρά μόνο ως υποκρύπτουσα κάποια μορφή θυμωμένης εμπάθειας ή μοχθηρής προκατάληψης. Βέβαια, δεν συμβαίνει συχνά. Συμβαίνει όμως τόσο όσο να επιβάλει την αντίδραση. Παραδίδω μια τέτοια ανοίκεια συμπεριφορά στην κρίση των ειδημόνων, αλλά και του αναγνωστικού κοινού, ειδοποιώντας ότι στην ελληνική βιβλιογορά δεν υπάρχει βιβλίο με τίτλο *Το άγχος της επίδρασης*. Υπάρχει μόνο βιβλίο με τον οριστικό τίτλο *Η αγωνία της επίδρασης*. Και ήταν το πρώτο βιβλίο του Μπλουμ που μεταφράστηκε στα ελληνικά.^[2]

Πέρα όμως από αυτή την ακαταλόγηστη επέμβαση (πρωτοφανή, από όσο γνωρίζω, στα πολιτισμικά πεπραγμένα), εντόπισα και άλλες, οι οποίες άλλοτε βάζουν πονηρά ερωτηματικό στη λέξη «αγωνία;» και άλλοτε, όταν θέλουν να κρατήσουν τα προσχήματα, αφήνουν ευσχήμως να εννοηθεί, πάλι όμως χωρίς ίχνος επιχειρήματος, ότι η «αγωνία» πάσχει και καλό θα ήταν να προσχωρήσουμε στο «άγχος». Σπανιότερα, έχουν εμφανιστεί και «φιλικές» παρεκκλίσεις που αφήνουν κάποια αόριστη αντίρρηση να πλανάται χωρίς να θίγονται τα προσχήματα. Δεν έχουν όλες οι αντιδράσεις το ίδιο κίνητρο ούτε το ίδιο ύφος. Εντάσσονται όμως στην ίδια κλίμακα παραπλάνησης και παραποίησης.

Δεν είναι εδώ η κατάλληλη στιγμή να μιλήσω για τη μετάφραση ως όλον. Είναι γνωστή η διαμάχη που προκάλεσε όταν εμφανίστηκε.^[3] Την υπερασπίζομαι και σήμερα καθότι γνωρίζω την αξία της. Χαίρομαι όταν συναντώ ανθρώπους που την εκτιμούν.

Αναστατώνομαι, αλλά ταυτόχρονα είμαι ευγνώμων, όταν μου επισημαίνουν αβλεψίες ή λάθη.

Πάντα ελπίζει κανείς σε μια δεύτερη έκδοση: καλύτερη και πληρέστερη. Αυτό όμως που δεν πρόκειται να αλλάξει είναι η «αγωνία», όσο και αν προκαλεί αθεράπευτο «άγχος» σε επιπόλαιους διορθωτές.

2.

Θεωρώ εύλογο το ερώτημα: είναι τόσο σημαντική η έννοια «αγωνία της επίδρασης» για την κατανόηση του Μπλουμ, ώστε να ασχοληθεί κανείς με μια τόσο παλιά διαφωνία; Καταρχάς δεν είναι τόσο παλιά, αφού κατά καιρούς το ζήτημα επανέρχεται. Έχουμε, επομένως, να κάνουμε με συνεχιζόμενη λαθροχειρία. Υπάρχουν όμως πιο σημαντικοί λόγοι. Ο πρώτος αναφέρεται στην ίδια την έννοια, η οποία μπορεί να εμφανίζεται το 1973 αλλά δεν παύει ποτέ να παραμένει στο κεντρικό στέλεχος που συγκροτεί τη θεωρία του Μπλουμ για τη λογοτεχνία. Δεν μιλάμε για περιστασιακή ή περιθωριακή έννοια αλλά για τον πυρήνα της σκέψης του. Ο ίδιος άλλωστε αναγνώρισε ότι η επινόηση της «αγωνίας της επίδρασης» υπήρξε η πιο σημαντική συμβολή του στη συζήτηση για τη λογοτεχνία, την κριτική και την ερμηνεία.^[4] Ο δεύτερος αναφέρεται στην επανάκαμψή του το 2011, όταν ανανέωσε τη διαπραγμάτευση της «επίδρασης», αυτή τη φορά υποβάλλοντάς την σε ερμηνευτική, και όχι ιατρική όπως θα πίστευαν οι κυριολεκτούντες, «ανατομία».^[5]

Για τον Μπλουμ η «επίδραση», ο «αγών» και η «αγωνία» δεν έπαψαν ποτέ να αποτελούν τον συνδετικό κρίκο της ιδιοσυγκρασιακής θεώρησής του για το λογοτεχνικό φαινόμενο. Το ίδιο σημαντικές υπήρξαν και οι εννοήσεις τρίτων για τις έννοιες αυτές. Σε αντίθεση με την ελληνική προπέτεια οι σχετικές μελέτες εντάσσουν τις έννοιες στη σύνθετη σημασιολογία τους, υπογραμμίζοντας μάλιστα την πολυσημία τους στο περιβάλλον της μπλούμειας θεώρησης. Συνοψίζοντας: η αντιπαράθεση δεν έχει να κάνει με διαφωνίες γραμματικών ούτε με διαστροφές φιλολόγων· δεν είναι επίσης μια απλή ασυμφωνία για λέξεις ή όρους. Έχει να κάνει με την ουσία του ζητήματος και, επιπλέον, είναι δείγμα για το πόσο ανέμελα αντιμετωπίζεται από ορισμένους η θεωρία και η κριτική της λογοτεχνίας. Το σημαντικότερο: πόσο μυωπικά αντιμετωπίζεται το ζήτημα της μετάφρασης.

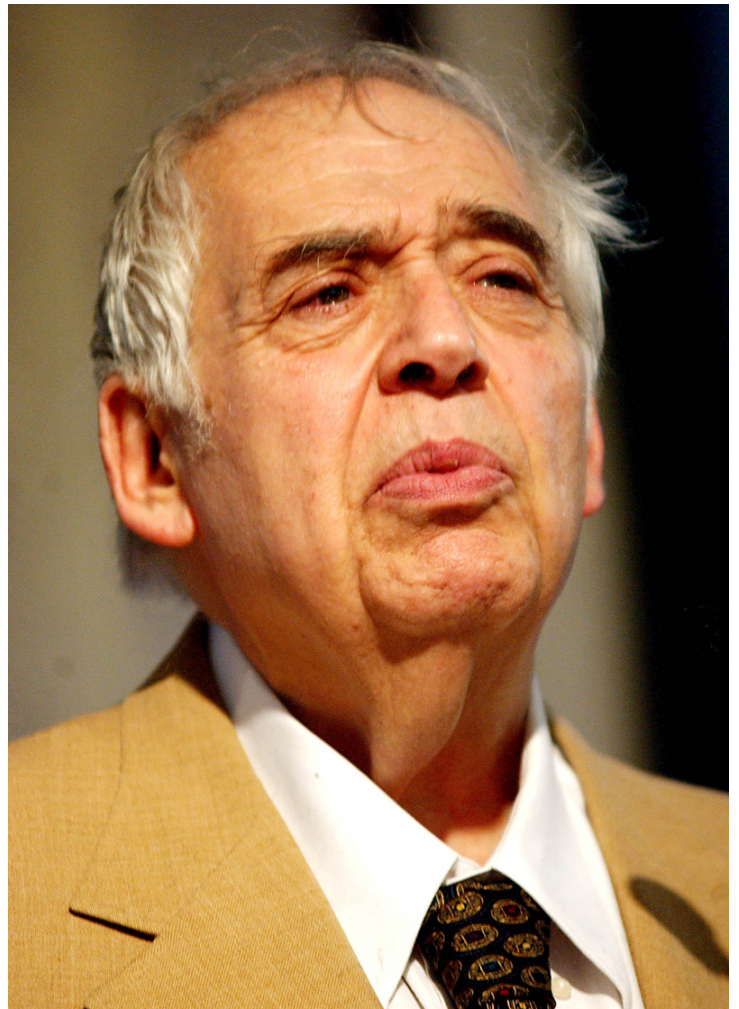
Ένα από τα πιο σοβαρά σφάλματα στο μεταφραστικό πεδίο είναι η πίστη στην απόλυτη και μονοσήμαντη αντιστοιχία των λέξεων. Ωσάν οι γλώσσες να είναι ιδιοκτησίες και οι μεταξύ τους σχέσεις μονοπωλιακές. Το περιβάλλον τους, τα περίφημα συμφραζόμενα, το αλώνι στο οποίο απλώνεται και αναπνέει το νόημα, εξαφανίζονται μπροστά σε έναν στείρο γραμματικό αυταρχισμό. Ο καλός μεταφραστής όμως φέρεται ταπεινά απέναντι στη γλώσσα. Γνωρίζει ότι, αν δεν πάει με τα νερά της, θα χαθεί σε έναν λαβύρινθο γεμάτο παγίδες. Θα είναι δύσκολο να τις αποφύγει, αν αγνοήσει τις προειδοποιήσεις ή αν μείνει στην επιφάνεια και δεν δει πίσω από τις παραπλανητικές σημάνσεις.

Αλώβητος δεν βγαίνει ποτέ κανείς από τον λαβύρινθο. Ορισμένοι όμως βγαίνουν κατακρεουργημένοι. Στη γλώσσα τίποτα δεν έχει μία μόνο όψη. Ένα πρόχειρο παράδειγμα: η “influence” του Μπλουμ αποδίδεται κυρίως ως «επίδραση», εντός του κειμένου όμως μπορεί να χρειαστεί να αποδοθεί και ως «επιρροή» ή ως «επήρεια»· η “anxiety” αποδίδεται κυρίως ως «αγωνία», εντός του κειμένου όμως μπορεί να χρειαστεί να αποδοθεί και ως «άγχος» ή «φόβος» ή «τρόμος». Όλα εξαρτώνται από τη σχέση των λέξεων με το στενό και το ευρύτερο

περιβάλλον τους. Είναι αυτονόητο ότι ο τίτλος απαιτεί να επιλέξει κανείς μία εκδοχή, αυτή που αποδίδει καλύτερα το περιεχόμενο του κειμένου. Έχει όμως τα μάτια πάντα ανοιχτά για να ακολουθεί σωστά τα ίχνη.

Ένα άλλο εξίσου σοβαρό σφάλμα έχει να κάνει με την ελλιπή γνώση του κειμένου και με την ακόμη ελλιπέστερη γνώση του έργου, δηλαδή του corpus που συγκροτούν τα κείμενα του Μπλουμ και όσα γράφτηκαν γι' αυτόν. Αν υπήρχε αυτή η γνώση, τότε θα ήταν σαφές ότι ο Μπλουμ εισβάλλει στα κείμενα του δυτικού πολιτισμού και οικειοποιείται ό,τι θεωρεί κατάλληλο για τις δικές του ανάγκες.^[6] Είναι αδιακρίτως παμφάγος. Αυτό σημαίνει ότι όσα εισέρχονται στο δικό του σύμπαν μεταλλάσσονται σε κάτι άλλο, αλλοιώνονται, συχνά εκβιάζονται, για να υπηρετήσουν την πολυμορφική θεωρία του και τον ραγδαίο λόγο του. Με άλλα λόγια: ο Γνωστικισμός, ο Φροϋδισμός, η Νέα Κριτική, ο Ρομαντισμός, ο Σαιξπηρισμός, η Ρητορική, και άλλα πολλά, όταν συναντούν τον Μπλουμ αλλάζουν πεδίο. Αλλάζοντας πεδίο εξακολουθούν να αναφέρονται στις αρχικές πηγές, τώρα όμως με προσχώσεις άλλων συσχετισμών και με ενοφθαλμισμούς άλλων νοημάτων.

Συνεπώς δεν μπορείς, λ.χ., να τον κρίνεις θεολογικά ως μελετητή του Γνωστικισμού ούτε ψυχαναλυτικά ως μελετητή του Φρόυντ. Δεν συνομιλεί με γνωστικούς ή ψυχαναλυτές, συνομιλεί αποκλειστικά και μόνο με τη Λογοτεχνία και τους δορυφόρους της. Η κριτική του σκευή μοιάζει πολυσυλλεκτική, στην πραγματικότητα όμως οδεύει πάντα στην ίδια κατεύθυνση, προσοικειωνόμενος στην πορεία τα αναγκαία μέσα για τη διεκπεραίωση ενός προσωπικού οράματος. Ποιος θα μπορούσε ποτέ, έχων σώας τας φρένας, να φανταστεί τους ψυχαναλυτές να συνομιλούν με τον Μπλουμ ή να προσπαθούν να τον επαναφέρουν στον σωστό δρόμο, λέγοντάς του ότι έχει παρανοήσει και την ψυχανάλυση και τον Φρόυντ. Μα, για τον Μπλουμ, η παρανόηση είναι η πιο σημαντική λειτουργία της ερμηνείας και η πιο κεντρική ιδέα της θεωρίας του. Ωστόσο, στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1990 συνέβη και αυτό: να διαμαρτύρονται οι ψυχαναλυτές χωρίς να γνωρίζουν το έργο του. Υπερασπιζόμενοι τον κλάδο τους με παθιασμένη άγνοια. Γιατί κάποιος φιλόλογος τους έκρουσε το καμπανάκι του κινδύνου με αλλότρια κίνητρα.

Ο Χάρολντ Μπλουμ στο γραφείο του, 1 Δεκεμβρίου 2000.
© Basso Cannarsa / Opale / Alamy / Visual Hellas

Επαναφορά στον Μπλουμ. Ακόμη και αν διαφωνούμε ολοσχερώς μαζί του, δεν μπορούμε να τον κρίνουμε χωρίς να γνωρίζουμε το έργο του και τις συνάψεις του με το πολιτισμικό δίκτυο του δυτικού πολιτισμού.

3.

Επιτέλους, μετά τις απαραίτητες διευκρινίσεις, φτάνουμε στο επίμαχο ζήτημα: και η «αγωνία»; Γιατί όχι «άγχος»; Τι με ανάγκασε να προτιμήσω την πρώτη; Μήπως ο Μπλουμ δεν έχει ανοιχτούς λογαριασμούς με τον Φρόντ; Πράγματι έχει. Όχι μόνο ανοιχτούς αλλά και δύσκολους και περίπλοκους. Ήδη στην *Αγωνία της επίδρασης* σημειώνει:

«Στο βιβλίο αυτό... σκοπεύω να στρέψω την προσοχή μου στις ενδοποιητικές σχέσεις ως παραλλήλους ενός οικογενειακού ρομάντζου. Αν και χρησιμοποιώ αυτές τις παραλλήλους, το κάνω σκόπιμα ως αναθεωρητής ορισμένων φροϋδικών εμφάσεων [...] Η θεωρία μου απορρίπτει επίσης τη συγκρατημένη φροϋδική αισιοδοξία ότι είναι δυνατό να υπάρξει ευτυχής υποκατάσταση, ότι μια δεύτερη ευκαιρία μπορεί να μας σώσει από την επαναλαμβανόμενη αναζήτηση των πιο πρώιμων εξαρτήσεών μας.»^[7]

Το παράθεμα δεν γίνεται κατανοητό, αν δεν προσέξει κανείς τις λέξεις-κλειδιά: «παραλλήλους», «σκόπιμα», «αναθεωρητής». Τουτέστιν: υπάρχει *σκόπιμη παραλληλία* με φροϋδικές έννοιες, οι οποίες όμως υφίστανται *αναθεωρητική επεξεργασία*. Αυτό σημαίνει ότι τόσο ο φροϋδικός όρος *Angst* όσο και οι φροϋδικοί αμυντικοί μηχανισμοί (π.χ. *απώθηση, άρνηση, απομόνωση, μετάθεση, ματαίωση, παλινδρόμηση, διχοτόμηση, προβολή, εκλογίκευση, ενδοβολή, εκδραμάτιση*) δεν χρησιμοποιούνται σε μια ψυχαναλυτική μελέτη· αντίθετα, εντάσσονται σε ένα πεδίο κριτικού στοχασμού με έντονη ρομαντική ροπή, όπου συνυπάρχουν στοχαστές όπως ο Βίκο, ο Κίρκεγκωρ, ο Νίτσε, ο Έμερσον, κριτικοί όπως ο Δρ Τζόνσον, ο Πέιτερ, ο Φράι, Γνωστικοί όπως ο Βαλεντίνος και ο Λούρια, ποιητές όπως ο Μίλτον, ο Κόλεριτζ, ο Γέητς, ο Στήβενς.

Μάλιστα ο Μπλουμ προχωρά παραπέρα και, με μια χειρονομία τολμηρής κατάχρησης, μετατρέπει αυτούς του μηχανισμούς σε έξι αναθεωρητικές σταθερές (ή αναλογίες) με τα εξωτικά αρχαϊκά ονόματα: *κλίναμεν, τέσσερα, κένωσις, δαιμονισμός, άσκησις, αποφράδες*. Λίγο μετά, στα βιβλία που ακολούθησαν την *Αγωνία της επίδρασης*, θα συνδέσει τους μεταμορφωμένους αμυντικούς μηχανισμούς με τη Γνωστική θεολογία και την κλασική ρητορική (και τους τροπισμούς της). Αξιοποιώντας αυτό το υλικό θα σχηματίσει τον δικό του ερμηνευτικό χάρτη, σε μια προσπάθεια να δείξει ότι η θεωρία του ενδιαφέρεται πρωτίστως για τον λόγο του κειμένου. Αν και τελικά ποτέ τα κείμενα δεν εκτόπισαν τα κυρίαρχα υποκείμενα: *«Για άλλη μια φορά, η αγωνία της επίδρασης, όπως εγώ την είδα, είναι κάτι που συμβαίνει ανάμεσα στα ποιήματα και όχι στα πρόσωπα. Η ιδιοσυγκρασία και οι συγκυρίες καθορίζουν αν ένας μεταγενέστερος ποιητής αισθάνεται ή όχι αγωνία σε οποιοδήποτε επίπεδο συνείδησης. Εκείνο που έχει σημασία για την ερμηνεία είναι η αναθεωρητική σχέση μεταξύ των ποιημάτων, όπως αποτυπώνεται στους τροπισμούς, τις εικόνες, τον λόγο, τη σύνταξη, τη γραμματική, το μέτρο και την ποιητική στάση.»^[8]*

Φτάνοντας όμως σε αυτό το σημείο έχει ξεμακρύνει πολύ από τη φροϋδική πηγή. Η παρουσία του Φρόντ όμως δεν έχει σβήσει, ούτε σε αυτό ούτε στα άλλα βιβλία του. Είναι ένας από τους πιο σημαντικούς προγόνους του. Όπως παρατηρεί ο Τζέφρι Χάρτμαν: «Η

ανατρεπτική τεχνική του Μπλουμ μετατρέπει το έργο του Φρόντ σε “πατρικό ποίημα” κι έτσι μειώνει τη διαφορά ανάμεσα στη λογοτεχνική και την επιστημονική γραφή».[9] Ο Μπλουμ τον επικαλείται συνήθως για να αντιδικήσει μαζί του ή να τον υποβιβάσει έναντι του Σαίξπηρ,[10] υποστηρίζοντας ότι ο Φρόντ δεν κατανόησε τον βάρδο, όπως, για παράδειγμα, συνέβη στην περίπτωση του Άμλετ.[11] Τον θεωρεί επίσης σπουδαίο ρήτορα, λεπτό είρωνα και γοητευτικό συγγραφέα στην άσκηση της πολεμικής.[12] Η άποψη αυτή εξηγεί κατά κάποιο τρόπο και την αντιμετώπιση του Φρόντ ως έξοχου δοκιμιογράφου: «Η σύλληψη της ανθρώπινης ψυχολογίας από τον Φρόντ πηγάζει, όχι πάντα ασύνειδα, από την ανάγνωση των έργων του Σαίξπηρ. Εάν ο Σαίξπηρ επινόησε την ψυχανάλυση, τότε το πραγματικό κατόρθωμά του Φρόντ είναι η μεγαλοσύνη του ως συγγραφέα [...] Ο Φρόντ αποκάλυψε τον εαυτό του επιστήμονα, αλλά θα επιβιώσει ως ένας μεγάλος δοκιμιογράφος, όπως ο Μονταίνι ή ο Έμερσον».[13] Αναπόφευκτα, η άποψή του για την ψυχανάλυση ως θεραπευτικό μέσο δεν μπορούσε να είναι θετική: «Θεωρώ ότι μια επιτυχημένη θεραπεία συνιστά οξύμωρο».[14] Η κυκλοθυμική σχέση του Μπλουμ με τον Φρόντ είναι βέβαιο ότι πρέπει να μελετηθεί κάποια στιγμή συστηματικά.

Για την ώρα επαναφέρω το ζήτημα στην «αγωνία», που όπως είδαμε αποδίδει τη γερμανική λέξη *Angst*. Όταν παλεύει κανείς να φέρει σε πέρας μια μετάφραση, και αφιερώνει χρόνο και κόπο, είναι αυτονόητο ότι φροντίζει να αποδώσει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τον τίτλο. Στην προκειμένη περίπτωση η λέξη του τίτλου στα αγγλικά ήταν “anxiety” με προφανή αναφορά στη γερμανική “Angst” μέσω Φρόντ. Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία ο όρος έγινε αποδεκτός, κυρίως μετά τη δημοσίευση της μελέτης του Φρόντ *Αναστολή, σύμπτωμα και άγχος* (1926), με την επισήμανση ότι το νόημά του δεν είναι επακριβώς ορισμένο, λόγω της καθημερινής χρήσης της λέξης στα γερμανικά και της αντίστοιχης πολυσημίας, ενώ στη φροϋδική εκδοχή η νοηματική φόρτιση μετακινείται μεταξύ φόβου (*Furcht*) και τρόμου (*Schreck*).

Η ευρύτητα των συμπτωμάτων που κάλυπτε ο όρος εμπόδισε την αυστηρή τεχνική του χρήση, μολοντί καθιερώθηκε στην ψυχαναλυτική πρακτική. Τα πράγματα έγιναν ακόμη πιο δύσκολα στη μετάφραση του όρου. Είναι γνωστό ότι ο ίδιος ο Φρόντ, όταν χρειάστηκε να αποδώσει την *Angst* στα γαλλικά, κατέφυγε σε δύο αποδώσεις: *angoisse* και *anxiété*. Στα αγγλικά ο όρος αποδόθηκε (βλ. σχετικά το Λεξικό της Οξφόρδης) ως *anxiety, anguish, neurotic fear, guilt, dread, remorse*. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεταφραστής του Φρόντ στα αγγλικά δυσφορεί με την απόδοση του όρου και προσπαθεί με υποσημειώσεις και επεξηγήσεις να διευκρινίσει τη χρήση του τόσο στα γερμανικά όσο και στα αγγλικά.

Σε εκτενές σχόλιό του μάλιστα ο μεταφραστής παρατηρεί ότι όχι μόνο η νοηματική περιγραφή του όρου από τον Φρόντ είναι ανεπαρκής, και καθόλου πειστική, αλλά και ότι η χρήση του είναι συχνά ασυνεπής προς τα συμπτώματα που περιγράφει:

«Υπάρχουν τουλάχιστον τρία σημεία στα οποία ο Φρόντ συζητά τις ποικίλες αποχρώσεις του νοήματος που εκφράζονται από τη γερμανική λέξη “Angst” και τις συγγενικές “Furcht” και “Schreck”. [...] Οι διακρίσεις που κάνει δεν είναι ιδιαίτερα πειστικές και η πραγματική τους χρήση δεν ανταποκρίνεται καθόλου σε αυτές. Και αυτό δεν θα πρέπει να μας ξαφνιάζει, γιατί η λέξη “Angst” ανήκει στη καθημερινή γερμανική γλώσσα και κατά κανένα τρόπο δεν συνιστά έναν αποκλειστικά τεχνικό ψυχιατρικό όρο. Μπορεί κατά περίπτωση να μεταφραστεί με πολλές

αγγλικές λέξεις [...]. Είναι επομένως εντελώς μη πρακτικό να περιοριστούμε σε έναν μόνο αγγλικό όρο ως μοναδική μετάφρασή του».[15]

Αντί λοιπόν να περιοριστεί στο *anxiety*, πληροφορεί τον αναγνώστη ότι απέδωσε το *Angst* με πολλές άλλες συνώνυμες ή συναφείς λέξεις (όπως: “fear”, “fright”, “anguish”, “alarm” being “frightened” or “afraid” κ.λπ.) ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Θεωρεί επίσης ατυχή την απόδοσή της ως “anxiety”, επισημαίνοντας ότι «η αγγλική λέξη έχει μια μάλλον μακρινή σύνδεση με όλες τις χρήσεις της γερμανικής “Angst”».

Παρόμοια προβλήματα προέκυψαν στις μεταφράσεις φροϋδικών κειμένων και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Φαίνεται όμως ότι στην Ελλάδα βρέθηκε η λύση του ζητήματος: με μία και μόνη λέξη («άγχος») αποδόθηκαν όλες οι νοηματικές αποχρώσεις της *Angst*. Στο σημείο αυτό να παρατηρήσω ότι σε καμιά χώρα, ούτε στην Ελλάδα, η ψυχαναλυτική ορολογία δεν έχει οριστικοποιηθεί. Μπορεί να υπάρχουν συναινέσεις, υπάρχουν όμως και αρκετές διαφοροποιήσεις. Για παράδειγμα όρος *Sublimierung* (*Sublimation*) που έχει κατά καιρούς αποδοθεί στα ελληνικά ως: *εξιδανίκευση*, *αντισταθμιστική εξιδανίκευση*, *μετουσίωση*, *μεταρσίωση*, *εξύψωση*, *εξαϋλωση*.

Είναι λογικό κάτι τέτοιο, αν δεχτούμε ότι η επιστήμη και η σκέψη προχωρά με αντιμαχίες οι οποίες, όπως είναι εύλογο, περιλαμβάνουν και την καθιέρωση της ορολογίας. Ακόμη πιο εύλογο είναι ότι η καθιέρωση της ορολογίας δεν είναι ποτέ καθολική, γιατί η αντιμαχία για την κυριαρχία στον λόγο μιας πειθαρχίας δεν έχει τέλος. Τέλος έχουν μόνο οι πιστοί του οριστικού και του απόλυτου. Το δεινότερο: ο Μπλουμ δεν θεωρεί την ψυχανάλυση επιστήμη αλλά μια μορφή δημιουργικής γραφής: «Ο Φρόυντ, όπως προειδοποιούσε ο Βίτγκενσταϊν, είναι ένας πολύ ισχυρός μυθοπλάστης, ο μέγας μυθοπλάστης της εποχής μας, άξιος αντίπαλος του Προυστ, του Τζόυς και του Κάφκα...».[16] Σε αυτή τη θεώρηση ίσως οφείλεται και η δυσκολία των μελετητών να κατανοήσουν τη χρήση των φροϋδικών αμυντικών μηχανισμών από τον Μπλουμ: «Δεν είναι σαφές εάν ο φροϋδικός μηχανισμός πρέπει να εκληφθεί κυριολεκτικά ή απλώς ως μια λειτουργική αναλογία για το πεδίο της ποιητικής δημιουργίας».[17]

4.

Η αγωνία μετατράπηκε σε άγχος με την αυστηρή εφαρμογή του φροϋδικού «οιδιπόδειου συμπλέγματος». Η αγωνιστική επιδίωξη του νέου ποιητή να παρεκκλίνει από τον πατέρα του, σε ατμόσφαιρα αγωνίας για την αργοπορία του στην ιστορία, θεωρήθηκε πιστή εφαρμογή του Φρόυντ. Ο συσχετισμός αναμφίβολα υπήρξε, όπως και εκείνος με τους αμυντικούς μηχανισμούς. Ο τρόπος όμως δεν ήταν η εφαρμογή ενός μοντέλου αλλά η υπέρβασή του: «Το πρώτο πράγμα που έχετε να κάνετε είναι να απαλλαγείτε από μια πολύ αδύναμη παρανόηση της θεωρίας μου, αυτή που λέει ότι βασικά εφαρμόζω ένα οιδιπόδειο μοντέλο σε όλο το ζήτημα της αισθητικής δημιουργίας. Θεωρώ ότι καθόλου δεν εφαρμόζω ένα οιδιπόδειο μοντέλο. Θεωρώ ότι αντιμετωπίζω αυτό το ζήτημα όπως ο Λογγίνος».[18] Την άποψη αυτή, σε διάφορες παραλλαγές, δεν παύει να την επαναλαμβάνει ο Μπλουμ: «Οι τρόποι γραφής μου για τη λογοτεχνική επίδραση έχουν επανειλημμένα θεωρηθεί ότι βασίζονται στο φροϋδικό οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Κάτι τέτοιο, όμως, είναι απλούστατα λάθος, όπως έχω εξηγήσει και στο παρελθόν, χωρίς ωστόσο να εισακουστώ. Περισσότερο πλησιάζουν το αμλετιανό σύμπλεγμα του Φρόυντ ή, ακόμη καλύτερα, το δικό σας και το δικό μου αμλετιανό σύμπλεγμα».[19]

Το σκηνικό δεν περιορίζεται στον Φρόντ και στην ψυχανάλυση. Επεκτείνεται στην υπαρξιστική φιλοσοφία και στην παράδοσή της. Εκεί μας κατευθύνει ο ίδιος ο Μπλουμ, όταν υποδεικνύει τον Κίρκεγκωρ, και όχι τον Φρόντ, ως κύρια πηγή του όρου “anxiety”: «Για το ζήτημα της “αγωνίας” προτιμώ τον φιλόσοφο Σαίρεν Κίρκεγκωρ από τον Φρόντ».[20] Ορισμένοι μελετητές προσθέτουν τα ονόματα του Σαρτρ και του Χάιντεγκερ για το ίδιο ζήτημα. Είναι άστοχοι συσχετισμοί. Η προέχουσα αναφορά είναι ο Κίρκεγκωρ, του οποίου άλλωστε είναι γνωστό και στα ελληνικά το έργο του *Η έννοια της αγωνίας*. Αυτόν ξεχωρίζουν και πολλοί άλλοι μελετητές του Μπλουμ.

Δεν είναι επομένως παράλογη ή εσφαλμένη η εκλογή της *αγωνίας* αντί για το *άγχος*. Όταν η λέξη anxiety (Angst) εισέρχεται στο θεολογικό, αισθητικό, υπαρξιακό, σολιψιστικό πλέγμα της θεωρίας του Μπλουμ, παύει να είναι ένας ακόμη ψυχαναλυτικός όρος[21]. Δίπλα στον Νίτσε, τον Κίρκεγκωρ και τους Γνωστικούς η απόδοση της λέξης με το ελληνικό *άγχος* θα δήλωνε μεταφραστική ολιγωρία και γλωσσική χοντροκοπιά. Αν ο όρος έχει προβλήματα, ακόμη και στην ειδική του χρήση στην ψυχανάλυση, στα συμφραζόμενα της θεωρίας του Μπλουμ καθιστά αναγκαία όχι μόνο την προσεκτική μετάφραση αλλά και τη θεωρητική διερεύνηση. Με την *αγωνία* αποδίδεται καλύτερα η θεολογική και μυστικιστική διάσταση της αντιθετικής κριτικής που υποστηρίζει ο Μπλουμ: «*Η αγωνία του χωρισμού είναι επομένως αγωνία αποκλεισμού, και ταυτόχρονα συνδέεται με την αγωνία του θανάτου*».[22] Οι θιασώτες του *άγχους* όμως επιμένουν, ακόμη και έναντι του θανάτου. Χρειάζεται να θυμίσω εδώ ότι ένας τίτλος δεν είναι σκόρπιες λέξεις στη σειρά, που ζητούν διά λεξικού μετάφραση, αλλά γλωσσικά ενεργήματα, που ζητούν ερμηνεία;

Πού καταλήγουμε μετά από τις εναλλαγές σκηνικού που προηγήθηκαν; Σε ορισμένες αυτονόητες διαπιστώσεις: α) ο Μπλουμ έχει αμφιλεγόμενη σχέση με τον Φρόντ παρά την αναγνώριση του έργου του, β) ο Μπλουμ δεν θεωρεί την ψυχανάλυση επιστήμη αλλά μια μορφή θεραπευτικής πρακτικής που συγγενεύει με τη λογοτεχνία και το δοκίμιο,[23] γ) στο κριτικό μανιφέστο του *Η αγωνία της επίδρασης* δεν χρησιμοποιεί τον όρο “anxiety” με την αυστηρή ψυχαναλυτική της έννοια αλλά τη συνδέει με τη χρήση της από την υπαρξιστική φιλοσοφική παράδοση, δ) τόσο η αγγλική “anxiety” όσο και η γερμανική “Angst” διαθέτουν τέτοιο νοηματικό εύρος που αποκλείουν τη μονοσήμαντη απόδοσή τους, ε) ο Μπλουμ δεν γράφει ψυχαναλυτική πραγματεία αλλά ένα κριτικό μανιφέστο, επομένως οι ψυχαναλυτές είναι ήκιστα αρμόδιοι να κρίνουν και μάλιστα να επιβάλουν την ορολογία τους, αγνοώντας ότι ο Μπλουμ υποτάσσει κάθε μορφή γνώσης και τέχνης στο δικό του όραμα για τον δυτικό πολιτισμό. Η ψυχανάλυση αλέθεται με τέτοιο τρόπο στον μύλο του ώστε στο τέλος αλλάζει η υπόστασή της. Ο Μπλουμ είναι ένας ασυγκράτητος διαστροφέας και πανούργος συμπληγητής, [24] στ) οι έφηβοι του Μπλουμ διεξάγουν αγώνα έναντι των προγόνων τους διεκδικώντας τη θέση τους στην ιστορία· η εξέγερση δεν τους προκαλεί απλώς *άγχος* αλλά βαθιά και πολύπλευρη *αγωνία*, γιατί τελικά δεν κρίνεται μόνο το έργο τους αλλά και η θέση τους έναντι της ιστορίας και η φαντασία τους έναντι του θανάτου.

Όπως επισημαίνεται και στη συνέχεια, ο Μπλουμ δεν μιλά για *άγχος* αλλά για *αγωνία*. *Άγχος* μπορεί να έχει κάποιος γιατί πρέπει να τα πάει καλά στις εξετάσεις ή γιατί αργεί να ξυπνήσει το πρωί ή γιατί πρέπει να δώσει μια συνέντευξη για εργασία ή γιατί δεν προλαβαίνει το λεωφορείο, η *αγωνία* όμως είναι κάτι πιο βαθύ και υπαρξιακό και πολύσημο, που έχει να

κάνει με τη διεκδίκηση της καθιέρωσης στο λογοτεχνικό πεδίο, με τον εφιάλτη της αποτυχίας σε αυτό και, πρωτίστως, με τον αγώνα απέναντι στον ισχυρό πρόγονο που τον σκεπάζει. Είναι καιρός να πάρουμε στα σοβαρά τη δήλωσή του: «Για το ζήτημα της “αγωνίας” προτιμώ τον φιλόσοφο Σαίρεν Κίρκεγκωρ από τον Φρόυντ».

5.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, συγκεκριμένα το 1982, ο Μπλουμ, αφού είχε ήδη δημοσιεύσει τρεις πλουμιστές συνέχειες στην *Αγωνία της επίδρασης*, επανέρχεται στο ζήτημα του ανταγωνισμού των νέων ποιητών με τους προγόνους τους, αυτή τη φορά με διαφορετικό τρόπο. Η διαφορά έχει κυρίως να κάνει με την έμφαση η οποία δίνεται τώρα στην έννοια του αγώνα. Η επίδραση δεν είναι μια απλή επίδραση των παλαιών στους νέους ούτε μια εκπυρσοκρότηση αμυντικών μηχανισμών. Το σκηνικό τώρα έχει αλλάξει. Η αναμέτρηση των νέων με τους προγόνους έχει ένα και μοναδικό διακύβευμα: τη διεκδίκηση του χώρου. Το έπαθλο είναι η κυριαρχία. Για να κυριαρχήσει όμως κανείς πρέπει να αποδεχθεί τον αγώνα. Αποδοχή του αγώνα σημαίνει ότι αναλαμβάνει την αναμέτρηση, όποιες και αν είναι οι ψυχικές του αντιδράσεις.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι ο Μπλουμ έδωσε σε αυτό το βιβλίο τον τίτλο *Agon*. [25] Το πεδίο τώρα έχει μεταβληθεί: από τη φροϋδική ψυχομαχία μεταφερόμαστε στην αρχαιοελληνική παλαίστρα, εκεί όπου ο αγών και η αγωνία συνυπάρχουν. Τι είναι ο αγών: άμιλλα, μάχη, δίκη (και, επιπλέον, μεταγενέστερα: ταλαιπωρία, ψυχική στεναχώρια, επιθανάτια αγωνία). Τι είναι η αγωνία: άμιλλα, συναγωνισμός, άσκηση, πάλη, ψυχική και διανοητική ανησυχία, φόβος. «Έν φόβω και πολλή αγωνία» λέει ο Δημοσθένης. Και ο Αριστοτέλης: «Έν τοῖς τῆς ψυχῆς φόβοις, ἐλπίσιν, ἀγωνίαις». Αγών και αγωνία έχουν κοινή ρίζα (από το ρήμα *άγω*) και το νόημά τους συγκλίνει.

Την έννοια του αγώνα τη δανείζεται ο Μπλουμ από τον Λογγίνο και την καθιστά καθοριστική για όλο το έργο του και όχι μόνο για τον τρόπο που εμφανίζεται η «αγωνία της επίδρασης» στην ιστορία της λογοτεχνίας: «*Η έννοια του υψηλού στον Λογγίνο είναι ο αγών [agon]. Υποστηρίζω μια αγωνιστική [agonistic] ιδέα της κουλτούρας, της ποίησης, της ερμηνείας, της ανάγνωσης. Υποθέτω, στο βαθμό που βρίσκω ένα ασταθές κέντρο στο δικό μου έργο, αυτό θα είναι η ιδέα του αγώνα*». [26] Η αρχική άποψή του για την αγωνία της επίδρασης επενδύεται τώρα με τη ρητορική του ανταγωνισμού: «*Η παρόρμηση για ποιητική έκφραση κατάγεται από μια αγωνιστική απώθηση [agonistic repression], όπου ο αγών [agon] ή διαμάχη γίνεται εναντίον της αρχικής εμμονής του προγόνου με μία προηγηθείσα μορφή*». [27]

Ο νέος συγγραφέας αγωνίζεται να υπερβεί την πατρική εξουσία και η αναμέτρηση αυτή του προκαλεί αγωνία. Μια αγωνία σκοτεινή και αβυθομέτρητη η οποία στο κέντρο της έχει την επίδραση. Μετά τον *Agon* ο Μπλουμ επανήλθε στην επίδραση, τριάντα σχεδόν χρόνια αργότερα, το 2011, με την *Ανατομία της επίδρασης*, για να δώσει περισσότερες εξηγήσεις για τη χρήση του όρου. Τώρα πια η σκηνή έχει πάρει την οριστική της μορφή: η επίδραση είναι η δύναμη της ιστορίας επί του παρόντος που παίρνει τη μορφή αναμέτρησης του νέου συγγραφέα με τον πρόγονό του. Αυτό που συμβαίνει είναι ένας αγώνας για την επικράτηση με έντονα υπαρξιακό χαρακτήρα και με προσφυγή, μεταξύ άλλων, σε αμυντικές στρατηγικές. Είχε βέβαια προηγηθεί η καθαρή τοποθέτησή του για τα ζητήματα αυτά στον πρόλογο που

έγραψε για τη δεύτερη έκδοση της *Αγωνίας της επίδρασης*^[28] με τον ενδεικτικό^[29] τίτλο “The Anguish of Contamination”:

Με την «αγωνία της επίδρασης» δεν εννοούσα ποτέ μια φροϋδική οιδιπόδεια αντιπαλότητα, παρά τις κάποιες ρητορικές υπερβολές μου. Μια σαιξπηρική ανάγνωση του Φρόντ, την οποία προτιμώ από μια φροϋδική ανάγνωση του Σαίξπηρ ή κάποιου άλλου, φανερώνει πως ο Φρόντ υπέφερε από το σύμπλεγμα του Άμλετ (το αληθινό όνομα για το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα) ή από μια αγωνία της επίδρασης σε σχέση με τον Σαίξπηρ. Εφόσον έχω αναφερθεί εκτενώς σε αυτό το θέμα σε ένα πρόσφατο βιβλίο (Ο Δυτικός Κανόνας, 1994), δεν χρειάζεται να πω πολλά εδώ, εκτός από το να γκρινιάξω πάλι για το πόσο μη πειστικά έχει παραναγνωστεί η Αγωνία της επίδρασης, και πόσο συνεχίζει να γίνεται το ίδιο. Κάθε επαρκής αναγνώστης αυτού του βιβλίου, δηλαδή ο καθένας που διαθέτει κάποια λογοτεχνική αισθαντικότητα και δεν είναι κομισάριος ή ιδεολόγος, αριστερός ή δεξιός, θα δει πως η αγωνία της επίδρασης δεν αναφέρεται τόσο στον πρόδρομο, αλλά είναι μάλλον μια αγωνία που πραγματώνεται από την ιστορία, το μυθιστόρημα, το θεατρικό έργο, το ποίημα ή το δοκίμιο και μέσα στη γραφή τους. Η αγωνία μπορεί να εσωτερικευτεί ή να μην εσωτερικευτεί από τον μεταγενέστερο συγγραφέα, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του και τις περιστάσεις, όμως αυτό δεν έχει μεγάλη σημασία: το δυνατό ποίημα είναι η κατορθωμένη αγωνία. Η «αγωνία» είναι μια μεταφορά, μια μεταφορά που εμπλέκει ένα δίκτυο σχέσεων –εικονιστικών, χρονικών, πνευματικών, ψυχολογικών–, που είναι όλες τους απολύτως αμυντικές. Αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο είναι ότι η αγωνία της επίδρασης προέρχεται από μια περίπλοκη πράξη ισχυρής παρανάγνωσης, μια δημιουργική ερμηνεία που αποκαλώ «ποιητική παρανόηση». Αυτό που οι συγγραφείς βιώνουν ως αγωνία, και αυτό που τα έργα τους αναγκάζονται να φανερώσουν, είναι μάλλον το αποτέλεσμα της ποιητικής παρανόησης, και όχι η αιτία της.

[1] α) Χάρολντ Μπλουμ, *Η ανατομία της επίδρασης* (μτφρ. Κώστας Αντωνίου, επιμ. Δημήτρης Δημηρούλης), Gutenberg (υπό έκδοση), β) Χάρολντ Μπλουμ, *Ο δαίμων ξέρει* (μτφρ. Ευάγγελος Τζικουνάκης, επιμ. Δημήτρης Δημηρούλης), Gutenberg (υπό έκδοση).

[2] Harold Bloom, *Η αγωνία της επίδρασης. Μια θεωρία για την ποίηση*, (εισαγωγή - μετάφραση - σημειώσεις: Δημήτρης Δημηρούλης), Άγρα, Αθήνα 1989.

[3] Παραπέμπω στις πιο σφοδρές αντιδράσεις: α) Ν. Βαγενάς, «Το άγχος του ποιητή», *Η Λέξη*, τχ. 87 (Σεπτέμβριος 1989), σ. 803-807. β) Γ. Βελουδής, «Ποιητικοί ανταγωνισμοί», *Το Βήμα* (1 Οκτωβρίου 1989). γ) Ν. Βαγενάς, «Σχόλια για την πρόσληψη του Χάρολντ Μπλουμ στην Ελλάδα», *Λόγου Χάριν*, τχ. 2 (1991), σ. 147-162.

Και η απάντησή μου στους νέους Αλεξανδρείς: Δ. Δημηρούλης, «Ο Μπλουμ στην Ελλάδα: Οι αγωνίες, τα άγχη και τα συμπλέγματα της βιβλιοκριτικής», *Λόγου Χάριν*, τχ. 1 (1990), σ. 169-180 (αναδημοσιευμένο στο: Δημήτρης Δημηρούλης, *Παραλλάξ*, Ψυχογιός, Αθήνα 2002).

[4] Για παράδειγμα, σημειώνει ο Μπλουμ ότι για το ζήτημα της επίδρασης το βιβλίο «*Η αγωνία της επίδρασης* παραμένει έως σήμερα η σημαντικότερη κατάθεσή μου», Harold Bloom, *The Anatomy of Influence*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 2011, σ. 29.

[5] *The Anatomy of Influence*, ό.π.

[6] «Κάθε θεωρία καλλιτεχνικής δημιουργίας, που θέλει να χρησιμοποιήσει τον Φρόυντ, πρέπει να βάλει στην άκρη την κατά γράμμα ανάγνωσή του για να αναπτύξει το φροϋδικό πνεύμα», Harold Bloom, *Agon. A Theory on Revisionism*, Οξφόρδη - Νέα Υόρκη 1982, σ. 97.

[7] *Η αγωνία της επίδρασης*, ό.π., σ. 44-45.

[8] *The Anatomy of Influence*, ό.π., σ. 200.

[9] Geoffrey H. Hartman, "War in Heaven", *Diacritics*, 3:1 (Άνοιξη 1973), σ. 31.

[10] «Δεν είμαι ένα φροϋδικός κριτικός της λογοτεχνίας [...]. Το ενδιαφέρον μου για τον Φρόυντ πηγάζει από την εντεινόμενη συνειδητοποίηση ότι ο Φρόυντ είναι ένα είδος κωδικοποιητή ή συμπληρωτή του Ουίλιαμ Σαίξπηρ», Από συνέντευξη στον Imre Salusinszky, *Criticism in society*, Methuen, Νέα Υόρκη - Λονδίνο 1987, σ. 55.

[11] Βλ. *Ο Δυτικός Κανόνας*, μτφρ. Κ. Ταβαρτζόγλου, Gutenberg, Αθήνα 2007, σ. 464-471.

[12] Βλ. "A Conversation with Literary Critic Harold Bloom", *Harvard Business Review*, Μάιος 2001, σ. 65.

[13] Ό.π., πβ. «Ο Σαίξπηρ είναι ο πρωτοπόρος ψυχολόγος και ο Φρόυντ ο αργοπορημένος ρήτορας», Harold Bloom, *Shakespeare: The Invention of the Human*, Riverhead Books, Νέα Υόρκη 1998, 714.

[14] Συνέντευξη του Χάρολντ Μπλουμ στον Αντόνιο Βάις «Η Τέχνη της Κριτικής», δημοσιεύθηκε στο τεύχος 111 (Νοέμβριος 2019) της *Athens Review of Books*, σε μετάφραση του Θέμελη Γλυνάτση. [Πρωτότυπο: "Harold Bloom. The art of criticism", Interviewed by Antonio Weiss (*Paris Review*, 33:118 (Άνοιξη 1991))].

[15] "The term 'Angst' and its English translation", στο S. Freud, *On Psychopathology*, Penguin Books, τ. 10, σ. 64-65. Πβ. τη σημείωση 172 για τις λέξεις "angoisse" και "angst" στο J. Lacan, *The Language of the Self*, μτφρ. A. Wilden, Delta Book, Νέα Υόρκη 1968, σ. 150.

[16] *Ο Δυτικός Κανόνας*, ό.π., σ. 471

[17] Uri Margolin, βιβλιοκρισία για το *The Anxiety of Influence* στο *Canadian Review of Comparative Literature* (Χειμώνας 1997), σ. 107.

[18] Συνέντευξη στον Robert Moynihan, βλ. *A Recent Imagining*, Archon Books, Νορθ Χέιβεν, Κονέκτικατ 1986, σ. 29).

[19] *The Anatomy of Influence*, ό.π., σ. 9-10.

[20] *The Anatomy of Influence*, ό.π., σ. 14. Πβ. επίσης: «Η πίστη στο «αισθητικό», κατά την παράδοση των Ουόλτερ Πίτερ και Όσκαρ Ουάιλντ, συνοψίζει το credo του μικρού αυτού τόμου, αλλά υπάρχει και ένας υφέρπων προφητικός τρόμος, πυροδοτημένος από την επίδραση του Κίρκεγκωρ, του Νίτσε και του Φρόυντ», ό.π., σ. 5 και Harold Bloom, *A Map of Misreading*, Oxford University Press, Οξφόρδη - Νέα Υόρκη, 2003, σ. 56-57.

[21] Πβ. «Η "αγωνία" δεν ήταν ψυχολογικός όρος. Ήταν καθαρά λογοτεχνικός και είχε να κάνει μόνο με τη σχέση ανάμεσα σε ένα ποίημα και σε ένα άλλο», L. MacFarquhar, "The Prophet of Decline", *The New Yorker* (30 Σεπτ. 2002).

[22] *Η αγωνία της επίδρασης*, ό.π., σ. 98.

[23] «Η ψυχανάλυση είναι μια πολύμορφη θεραπευτική πράξη, αλλά «επιστήμη» είναι μόνο υπό την έννοια με την οποία η λογοτεχνία, η φιλοσοφία και η θρησκεία είναι επίσης *επιστήμες της αγωνίας*», *Agon*, ό.π., σ. 117.

[24] Την ικανότητα του Μπλουμ να συμφύρει ανόμοιες πηγές και να τις ταιριάζει με τη θεωρία του άλλοι τη βρίσκουν περίεργη (π.χ. «περίεργο μίγμα παραδοσιακών ρητορικών τρόπων και αμυντικών μηχανισμών», D. O' Hara, *The Romance of Interpretation*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1985, σ. 61) και άλλοι ομορτυνιστική (π.χ. «Η θεωρία του Μπλουμ είναι ένα ομορτυνιστικό μίγμα από Μπλέικ, Έμερσον, Νίτσε και Φρόυντ», στο *Times Literary Supplement* (12 Μαρτίου 1999), σ. 3).

[25] «Το *Agon* είναι η τελική αναθεώρηση των προηγούμενων κειμένων του Μπλουμ πάνω στον αναθεωρητισμό», N. Altevers, "The Revisionary company: Harold Bloom's 'Last Romanticism'", *New Literary History*, 23 (1992), σ. 377.

[26] R. Moynihan, ό.π., σ. 26. Αυτή η δήλωση μπορεί να συσχετιστεί με τη γενικότερη αποδοχή του Μπλουμ: «Η Δυτική τέχνη είναι ελληνική», στο ίδιο, σ. 29.

[27] *Agon*, ό.π., σ. 111.

[28] *The Anxiety of Influence*, Oxford University Press, Οξφόρδη - Νέα Υόρκη 21997.

[29] Ενδεικτικός τίτλος, υπό την έννοια ότι η σημασία της *επίδρασης* έχει μετακινηθεί τώρα πιο κοντά στην έννοια της *αγωνίας* με τη χρήση μιας συνώνυμης προς την αγωνία λέξης (*anxiety/anguish*).

Παρεμβάσεις

Χριστόφορος Μπουτσικάκης: ένας ευεργέτης του κράτους δικαίου

Μανώλης Βασιλάκης (Manolis Vasilakis)

Ο Καραγκιόζης Ναύαρχος

Περικλής Σ. Βαλλιάνος (Pericles S. Vallianos)

Και εγένετο δικαιοσύνη

Περικλής Σ. Βαλλιάνος (Pericles S. Vallianos)

Πόρισμα για κακουργήματα Π. Δημητρά από την Αρχή για το Ξέπλυμα

Μανώλης Βασιλάκης (Manolis Vasilakis)

Ο Τσαρλατάνος με το Predator

Μανώλης Βασιλάκης (Manolis Vasilakis)

Τις συναλλαγές σας με το athensreviewofbooks.com διασφαλίζει η Τράπεζα Πειραιώς

mastercard ID Check

VISA

SECURE

THE ATHENS REVIEW OF BOOKS

Δημοχάρους 61

T.K 11521 Αθήνα

τηλ. 210 7241063 / 6974-384852

e-mail: info@athensreviewofbooks.com

athensreview@gmail.com

Όροι χρήσης

Ταυτότητα

2023 © The Athens Review of books. All rights reserved

Κατασκευή ιστοσελίδας

